

1

Filosofia – ensiaskeleet

Filosofia opettaa, miten on eletävä vailla varmuutta antautumatta epäroinnin lamaamaksi.

Bertrand Russell

FILOSOFIAN ARVOITUS

Mitä filosofia on?

Filosofian määrittelyn vaikeus

Filosofian oppikirjaa ei voi aloittaa täsmällisellä filosofian määrittelyllä. Pohdittuaan asiaa kolme tuhatta vuotta filosofit eivät ole päässeet yksimielisyyteen siitä, mitä filosofia on. He ovat keskustelleet todellisuudesta, tiedosta, moraalista, ihmisestä, yhteiskunnasta, tieteestä – ja olleet lähes kaikesta eri mieltä, myös keskustelunsa luonteesta ja tavoitteesta.

Länsimaisen filosofian perinne

Varmaa on, että on olemassa ilmiö, jota kutsutaan länsimaiseksi filosofiaksi. Sen katsotaan syntyneen noin 2500 vuotta sitten antiikin Kreikassa ja jatkuneen meidän päiviimme saakka löyhänä mutta tunnistettavana perinteenä. Perinteen sisällöstä ollaan yksimielisiä yleisellä tasolla. Se muodostuu ongelmista, joita kutsutaan filosofisiksi kysymyksiksi, pohdinnoista ja käsityksistä, joita kutsutaan filosofisiksi teorioiksi sekä teoksista, joista tärkeimpiä kutsutaan filosofian klassikoiksi.

Miksi opiskella filosofiaa?

Mitä tahansa tätä tarkempaa filosofiasta sanookin, joku filosofi kiistää sanotun, vieläpä hyvin perustein. Miksi opiskella oppiainetta, jonka luonteesta eivät ole täydellisesti perillä edes sitä ammatikseen harjoittavat? Filosofi voisi esittää vastakysymyksen: Miksi ei? Onko ilman muuta järjetöntä harjoittaa toimintaa, joka ei ole täsmällisesti määriteltävissä? Olemmeko yleensä hyvin perillä toimintamme perusteista?

Filosofin hyveet

Erimielisyyden keskeltä voi löytää tavoitteita, eräänlaisia hyveitä, joita kaikki filosofit arvostavat. **Aristoteles** (384–322 eaa.) totesi, että filosofia alkaa *ihmettelystä*. Arkielämämme sujuu erilaisten rutii-
nien merkeissä ja pysähdymme ihmettelemään vain, jos tapahtuu jotain poikkeuksellista. Filosofit haluavat ihmetellä myös itsestäänselvyksiä. Mihin esimerkiksi perustuu varmuus pöydän olemassaolosta? Vaikuttaa päivänselvältä, että se perustuu havaintoihin. Olemme kuitenkin varmoja pöydän olemassaolosta myös silloin, kun emme näe sitä. Perustuuko varmuutemme oikeastaan muistikuvii aiemmista havainnoista? Jos perustuu, pöydän olemassaolo on varsin hataralla pohjalla!

Alle kouluikäiset lapset ovat usein ihmettelyn mestareita. He eivät ujostele esittä kysymyksiä, joita aikuinen ei esittäisi. Samanlainen lapsenomainen uteliaisuus on filosofiankin lähtökohtana. Pelkkä ihmettelyn halu ei silti vielä tee kenestäkään filosofia. Tarvitaan myös *kriittisyttä*, omien ja muiden käsitysten jatkuvaa arviointia ja kyseenalaistamista. Kriittisyys ei ole filosofissa itsetarkoitus, vaan keino tavoitella yhä selkeämpiä, johdonmukaisempia ja järkipäisempiä näkemyksiä.

Kriittisyden ehtona on *itsenäisyys*, joka on rohkeutta ajatella omilla aivoillaan ja kyseenalaistaa myös kunnioitetut auktoriteetit. Kriittisyttä ja itsenäisyttä tasapainottaa *suvaitsevaisuus*. Väittelykumppanillakin on oikeus kriittisyteen ja itsenäisyteen, myös silloin, kun hänen näkemyksensä poikkeavat omistasi. Tärkeää on myös *epävarmuuden sietäminen*. Filosofisiin kysymyksiin ei ole yhtä oikeaa vastausta. Vastaukset voivat olla jopa toisensa pois sulkevia, mutta silti perusteltavissa.

Ihmettelyn halu

Kriittisyys

Itsenäisyys,
suvaitsevaisuus,
epävarmuus

Filosofiassa matka on maalia tärkeämpi

Kukaan ei voi saavuttaa filosofin hyveissä täydellistä mestaruutta. Niitä voi kuitenkin opiskella, harjoitella ja kehittää. Filosofia ei ole vain joukko käsityksiä, vaan ennen kaikkea prosessi, ajattelun toimintaa. Ajattelun tuloksena syntyy toki käsityksiäkin, mutta filosofiassa matka on oikeastaan tärkeämpi kuin maali. Maali on vain levähdyspaikka seuraavaa matkaa varten. Oppaana toimikoon itävaltalaisen filosofin **Ludwig Wittgensteinin** (1889–1951) sanat: Filosofian juoksukilpailussa voittaa se, joka pystyy juoksemaan hitaimmin.

FILOSOFIAN JUURET

Ketkä ovat filosofeja?

Filosofi on viisauden rakastaja

Termi "filosofia" perustuu kreikan kielen sanoihin *sofia* (viisaus) ja *filia* (olla ystävä, rakastaa). "Filosofia" tarkoittaa kirjaimellisesti viisauden rakastamista, "filosofi" viisauden rakastajaa. Antiikin kreikkalaiset kutsuivat filosofiksi ihmistä, joka arvostaa viisautta ja kokee sen lisäämisen elämäntehtäväkseen. Filosofina voidaan siis pitää jokaista, joka ei ole tyytyväinen viisautensa nykytilaan, vaan haluaa viisautta kylvättä lisää ja myös tekee jotain sen lisäämiseksi.

Viisauden rakastamiseen liittyy olennaisesti tiedon etsiminen. Kaikkeaa tiedon etsintää ei silti voi pitää filosofiana. Maanviljelijäkin etsii tietoa pohtiessaan viljelytekniisiä seikkoja paremman sadon toivossa. Kauppias on tiedon etsijä miettiessään, miten kauppatavara kuljetetaan pilaantumatta kaukaisille kauppapaikoille. Filosofin erottaa maanviljelijästä ja kauppiasta erilainen motiivi. Maanviljelijän ja kauppiaan motiivina on taloudellinen hyöty, kun taas filosofin tiedonhalu kumpuaa älyllisestä uteliaisuudesta. Filosofit etsivät tietoa vain viisastuakseen, ilman käytännöllisiä päämääriä. Toisaalta viisastumisesta on epäilemättä monenlaista hyötyä elämässä.

Viisaus ja tieto

Filosofin tavoittelema tieto eroaa myös vaikkapa lintutieteilijän tai sisätautien erikoislääkärin tavoittelemasta tiedosta. Filosofien tähtäimessä ei ole kapean erityisalueen asiantuntemus, vaan kokonaisvaltainen ymmärrys ihmisestä, elämästä ja maailmasta. Heitä kiinnostavat yleiset ja teoreettiset peruskysymykset.

Ymmärrys filosofin tavoitteena

ITÄMAINEN FILOSOFIA

Kiinalainen ja intialainen viisausperinne, niin sanottu itämainen filosofia, sisältää huomionarvoisia filosofisia näkemyksiä ja ajatuskulkuja. Itämainen filosofia on myös jatkuvasti vaikuttanut länsimaiseen filosofiaan. Itämainen filosofia on kuitenkin lähempänä uskontoa kuin länsimainen. Kungfutselaisuuden, buddhalaisuuden ja taolaisuuden kaltaiset opit ovat kenties tuttuja koulun uskonnon tunneilta. Lukion filosofia keskittyy länsimaiseen filosofiaan.

FILOSOFOITAVAKSI

Itävaltalainen filosofi Ludwig Wittgenstein peri isänsä kuoltua jättiomaisuuden, mutta lahjoitti sen siskolleen todeten, että rikkaudesta on filosofille vain haittaa. Mitä mieltä olet Wittgensteinin ratkaisun viisaudesta? Voisiko rikkaudesta olla viisauden tavoittelijalle myös hyötyä?

Sokrates – länsimaisen filosofian isä

Sokrates (470–399 eaa.) ei ollut ensimmäinen filosofi, mutta hänen vaikutuksensa filosofian syntyyn on niin suuri, että häntä kutsutaan usein länsimaisen filosofian isäksi. Näin siitä huolimatta, että Sokrateelta ei ole säilynyt ainoatakaan kirjallista teosta. Sokrates piti keskustelua filosofian päämenetelmänä, eikä ole varmaa, kirjoittiko hän mitään. Tietomme Sokrateen näkemyksistä perustuvatkin toisen käden lähteisiin, ennen kaikkea hänen oppilaansa **Platonin** (427–347 eaa.) kirjoituksiin. Sokrates on näiden dialogimuotoisten tekstien älyllinen sankari, joka haastaa ihmisiä filosofisiin keskusteluihin. Sokrates on siis sekä Ateenassa 400-luvulla eaa. elänyt todellinen henkilö että Platonin luoma fiktiivinen hahmo.

Sokraattisen keskustelun kulku

Platonin dialogeissa Sokrates pyytää keskustelukumppaniaan vastaamaan ”yksinkertaiseen” kysymykseen, vaikkapa siihen, mitä on rohkeus. Kumppani esittää yleensä käsityksen, joka ensimmäisenä juolahtaa mieleen. Sokrates ei tyrmää vastausta, mutta osoittaa taita-

FILOSOFIA JA SUKUPUOLI

Suurin osa filosofian oppikirjoissa esiteltävistä filosofeista on miehiä. Naisfilosofien vähyys johtuu länsimaisen kulttuurin tavasta syrjiä ja väheksyä naisia. Feministifilosofi **Simone de Beauvoir** (1908–1986) totesi, että naiseksi ei synnytä vaan tullaan. Naisena olemisen muodot ja roolit opitaan kasvatuksen myötä. Länsimainen yhteiskunta on vuosisatojen ajan kasvattanut naisensa uskomaan, että tiede ja filosofia ovat miehiä varten. Tällainen piilo-oletus sisältyy jo ammattitermiin ”tiedemies”.

Naisten vähättelijöitä löytyy ikävä kyllä myös filosofien joukosta. Aristoteles oli sitä mieltä, että naiset eivät sovi poliittisiin johtotehtäviin. Toisaalta jo Platon korosti voimakkaasti sitä, että ihmisen kykyjä tai kiinnostuksen kohteita ei voi päätellä sukupuolesta. Tiedämme nyt, että Aristoteles oli väärässä, Platon oikeassa. Naiset ovat, tilaisuuden saatuaan, toimineet miesten veroisesti sekä poliittisissa johtotehtävissä että filosofeina ja tieteellisinä tutkijoina.

villa jatkokysymyksillä sen puutteet. Vastausta täydennetään ja korjataan, minkä jälkeen siirrytään tutkimaan korjattua käsitystä. Näin edeten tarkastellaan erilaisia vastauksia alkuperäiseen kysymykseen. Yleensä ne kaikki todetaan enemmän tai vähemmän ongelmallisiksi.

Oikeaa vastausta emme dialogin lopussa saa tietää. Keskustelun aikana kuitenkin huomataan, että yksinkertaiset kysymykset eivät aina olekaan kovin yksinkertaisia. Keskusteluissa paljastuu myös, mikä ei ainakaan kelpaa vastaukseksi. Joukko totuuden tiellä olevia harhakäsityksiä on raivattu pois. Sokrateen mielestä on parempi elää tietämättömänä kuin kuvitella tietävänsä. ”Tiedän vain sen, etten tiedä”, Sokrates huomautti ateenalaisille, jotka ylistivät hänen viisauttaan.

Sokrateen harjoittama tutkimusmenetelmä voidaan tiivistää viiteen vaiheeseen. Tarkastelun kohteeksi valitaan käsitys, jonka monet hyväksyvät tai voisivat hyväksyä. Esimerkiksi: ”Viisaus on sitä, että tietää paljon”. Kun käsitys on valittu, se yritetään kumota. Etsitään todellisia tai mahdollisia esimerkkejä, jotka osoittavat, että ihminen voi olla viisas tietämättä paljon tai tietää paljon olematta viisas. Jos ja kun vastaesimerkkejä löytyy, voidaan päätellä, että käsitys on epätosi tai epätarkka. Käsitys muotoillaan uudelleen niin, että se huomioi edellä esitetyt vastaesimerkit. Esimerkiksi: ”Viisaus on sitä, että tietää paljon olennaisia asioita”. Tämän jälkeen yritetään kumota uusi käsitys. Prosessia jatketaan, kunnes päädytään käsitykseen, johon kukaan ei enää keksi vastaesimerkkiä.

Jos kumoavaa esimerkkiä ei löydy, olemme Sokrateen mielestä niin lähellä totuutta kuin inhimillisen tietokyvyn puitteissa on mahdollista. Mikä takaa, ettei kumoava vastaesimerkki löydy myöhemmin? Ei mikään. Absoluuttisen varmoja totuuksia ei Sokrateen mielestä ole olemassa. Myös filosofiset ja tieteelliset totuudet ovat vain toistaiseksi kumoamattomia käsityksiä. Muista ”totuuksista” ne eroavat kuitenkin siinä, että niitä on yritetty järjestelmällisesti kumota.

**Keskustelun
lopputulos**

**Sokraattinen
menetelmä**

**Totuus on
kumoamaton
käsitys**

SOKRATES JA TIETO

Sokrates: ...Annahan nyt suora ja rehellinen vastaus: mitä sinun mielestäsi tieto on?

Theaitetos: Kai minun täytyy, kun te kerran käskette. Kyllähän te oikaisette, jos osun väärään.

Sokrates: Totta kai, jos vain osaamme.

Theaitetos: Minusta kaikki se mitä voi oppia Theodorokselta on tietoa, geometria ja kaikki muu mitä äsken luettelit, ja samoin suutarintaito ja muut käsityöläistaidot. Ne ovat, kaikki yhdessä ja jokainen erikseen, nimenomaan tietoa.

Sokrates: Olipa auliisti ja anteliaasti tehty, hyvä ystävä: sinulta pyydettiin yhtä ja annoit monta, yksinkertaisen sijaan annoit moninkerroin.

Theaitetos: Mitä sinä tarkoitat?

Sokrates: Ehkä en mitään. Selitän kuitenkin mitä ajattelen. Kun puhut suutarintaidosta, tarkoitat kai nimenomaan jalkineidentekoa koskevaa tietoa?

Theaitetos: Sitä juuri.

Sokrates: Entä puusepäntaito? Sillä kai tarkoitat puuesineiden valmistusta koskevaa tietoa?

Theaitetos: Aivan niin.

Sokrates: Kummassakin tapauksessa sinä siis määrittelet, mitä asiaa kyseinen tieto koskee.

Theaitetos: Niin.

Sokrates: Mutta Theaitetos hyvä, enhän minä kysynyt, mitä asioita tieto koskee tai kuinka monta tiedon lajia on. En kysymykselläni tarkoittanut niiden lukumäärää vaan halusin saada selville, mitä itse tieto on. Eikö niin?

Theaitetos: Olet oikeassa.

Sokrates: Ajattelehan nyt. Jos meiltä kysyttäisiin jotakin tavallista ja arkista asiaa, esimerkiksi mitä savi on, eikö olisi naurettavaa jos vastaisimme: ruukuntekijän savea, muurarin savea ja tiilentekijän savea?

Theaitetos: Olisihan se.

Sokrates: Ensinnäkin siksi, että kuvittelisimme kysyjän viisastuvan vastauksestamme, jos sanoisimme sen olevan savea, lisäsimme sitten selitykseksi patsaantekijöiden tai keiden tahansa käsityöläisten saven. Luuletko että voi käsittää asian nimen, ellei tiedä itse asiaa?

Theaitetos: Ei tietenkään.

Sokrates: Ei siis voi ymmärtää mitä on jalkineita koskeva tieto, ellei käsitä mitä tieto on.

Theaitetos: Ei.

Sokrates: Ellei ymmärrä mitä tieto on, ei siis voi ymmärtää suutarin eikä mitään muutakaan taitoa.

Theaitetos: Se on totta.

Sokrates: Jos siis meiltä kysytään mitä tieto on, on nurinkurista vastata nimeämällä jokin taito. Silloinhan tarjoamme vastaukseksi jotakin tiettyä alaa koskevaa tietoa, vaikka ei meiltä sitä ole kysytty.

Theaitetos: Tosiaan.

Katkelma Platonin Theaitetos-dialogista (Teokset III, s. 268–269. Suom. Marja Itkonen-Kaila. Otava 1977.)

Filosofisen keskustelun päätarkoitus ei ole oikeassa olevien erottaminen väärässä olevista. Sokrates näki filosofisen keskustelun ennen kaikkea tilaisuutena selvittää omia käsityksiä, huomata niiden heikkouksia ja terävöittää omaa ajatteluaan. ”Tunne itsesi!” Sokrates julisti. Jokainen myös halutessaan kykenee ”tutkiskelemaan elämään”. Filosofinen pohdiskelu ei ole vain harvojen ammattifilosofien leipätyö, vaan kaikkien oikeus ja velvollisuus.

”Tunne itsesi!”

Sokrates ei tyytynyt pohdiskelemaan puutarhassa ystäviensä kanssa, vaan jalkautui Ateenan kujille ja toreille herättelemään tavallisia kansalaisia älyllisestä horroksesta. Ateenalaiset eivät aina ottaneet Sokrateen ymmärrysapua ilolla vastaan. ”Filosofinen paarma” onnistui kiusallisilla kysymyksillään ja pisteliäillä kommentteillaan suuttuttamaan myös Ateenan vallanpitäjät.

Filosofi elää kuten ajattelee

Seurauksena oli tekaistu syyte nuorison turmelemisesta ja kuolemantuomio. Legendan mukaan Sokrates pani kuolemantuomionsa itse täytäntöön juomalla myrkyä, vaikka olisi ystäviensä avulla voinut paeta vankityrmästä. Sokrateen perustelut ratkaisulle olivat filosofiset. Filosofit elää kuten ajattelee – loppuun saakka.

FILOSOFITAVAKSI

1. Sokrateen mielestä yhteisesti sovittuja lakeja on kunnioitettava silloinkin kun ne johtavat epäoikeudenmukaisiin tuomioihin. Sokrates eli kuten ajatteli ja tyhjensi myrkkymaljan, mutta ajatteli-ko hän tässä kohtaa mielestäsi viisaasti?
  2. Sokrates vertaa omaa filosofin työtään kättilön työhön ja itseään kättilöön. Miten ymmärtäisit Sokrateen keskustelumenetelmän tämän vertauksen valossa?
  3. Sokrateen mielestä ajatusten ylös kirjoittaminen halvaannuttaa kriittisen ajattelun. Oletko samaa mieltä? Miksi kirjoittaminen voisi halvaannuttaa kriittisen ajattelun? Voisiko kirjoittaminen myös edistää kriittistä ajattelua?
  4. Miten Sokrates olisi suhtautunut nykypäivän tietotekniisiin välineisiin, älypuhelimisiin ja Internetiin?
-

Platon ja Aristoteles – länsimaisen filosofian kivijalka

Filosofi purkaa

Arki ajattelumme on täynnä käsityksiä ja käsitteitä, joiden sisällöstä emme ole täysin selvillä. Näitä on myös tieteellisissä teorioissa enemmän kuin tiedemiehet haluavat myöntää. Sokrateen mielestä filosofian tärkein tehtävä on tehdä epäselvyydet ilmeisiksi ja paljastaa harhaiset käsitykset. Filosofin työ on siis eräänlaista purkamista.

Filosofi rakentaa

Harhakäsitysten paljastaminen edellyttää käsitystä siitä, mikä ei ole harhaista. Filosofiaan kuuluu myös pyrkimys pohtia, millainen maailma todella on. Niin kutsutut **luonnonfilosofit** esittivät luonnosta järkipäisiä näkemyksiä jo pari sataa vuotta ennen Sokrateen syntymää. **Thales** esimerkiksi tuli siihen tulokseen, että kaikki on vettä. **Anaksimenes** oli yhtä vakuuttunut, että kaikki on ilmaa. Käsitykset kuulostavat erikoisilta, mutta ne ovat ensimmäisiä tunnettuja yrityksiä selittää maailmaa turvautumatta uskontoon, myytteihin ja yliluonnollisiin tekijöihin. Tätä voidaan pitää koko länsimaisen tieteen ja sivistyksen lähtökohtana. Luonnonfilosofi **Anaksimandros** esitti evoluutioteorian perusajatuksen paljon ennen Charles Darwinia: ihminen on polveutunut kalasta.

Kaikki virtaa

Toisenlaisen synteetin eli kokonaisnäkemyksen maailmasta muodosti **Herakleitos** (n. 535–475 eaa.), jota aikalaiset kutsuivat, kenties filosofin aforistisen ilmaisutyylin takia, herra Hämäräksi. Herakleitos kiteytti näkemyksensä todellisuuden perusluonteesta seuraaviin tunnetuihin sanoihin: ”Panta rei – kaikki virtaa!” Herakleitos huomautti myös, että emme voi astua kahta kertaa samaan virtaan. Näissä vertaus-

kuvissa on esillä eräs länsimaisen filosofian peruskysymyksistä: mikä maailmassamme on pysyvää ja mikä muuttuvaa? Vai onko kenties niin, että maailmassa ei ole mitään pysyvää?

FILOSOFIN MONET ROOLIT

Filosofi voi toimia monissa rooleissa. Tässä muutamia:

- *filosofi paarana*: häiritsee ihmisten älyllistä unta ja ravistelee arkiajattelua
- *filosofi loogikkona*: tutkii pätevän päättelyn sääntöjä ja paljastaa virheellisen päättelyn muotoja
- *filosofi visionäärinä*: esittää maailmasta kokonaisnäkömyksen havaintojen, päättelyn ja tieteen tulosten perusteella
- *filosofi tieteentarkastajana*: tutkii tieteellisen tutkimuksen piilo-oletuksia ja teoreettisia perustoja
- *filosofi kielipoliisina*: pohtii kielen luonnetta ja tutkii käsitteiden ja väitteiden loogisia suhteita
- *filosofi elämäntapavalmentajana*: pohtii viisaan elämäntavan ehtoja sekä käsityksiä oikeasta ja väärästä
- *filosofi yhteiskuntakriitikkona*: paljastaa yhteiskunnallisia epäkohtia ja taistelee oikeudenmukaisemman ja paremman maailman puolesta.

On tuskin liioittelua sanoa, että ilman Platonin ja Aristoteleen teoksia länsimaista filosofiaa ei nykymuotoisena olisi olemassa. Niissä kukoistavat niin filosofian kriittinen ja purkava puoli kuin pyrkimys järkipärisiin yhteenvetoihin. Platon ja Aristoteles nostivat esiin kysymykset, jotka yhä mainitaan malliesimerkkeinä filosofisista kysymyksistä. Esimerkiksi: ”Mitä kaikki viime kädessä on?”, ”Mitä voimme tietää?”, ”Miten pitäisi elää?”, ”Mitä on kauneus?”, ”Millainen on oikeudenmukainen yhteiskunta?”. Mikä näille kysymyksille sitten on tunnusmerkillistä? Mikä tekee näistä kysymyksistä filosofisia?

Platonin ja Aristoteleen merkitys